

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

ФОКІНА МАРІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 342.72 / . 73

**ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ ЯК ОБ'ЄКТ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО
РЕГУЛЮВАННЯ**

12.00.02 – конституційне право; муніципальне право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент **Слінько Тетяна Миколаївна**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, завідувач кафедри конституційного права України.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор **Федоренко Владислав Леонідович**, Науково-дослідний центр судових експертиз з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, директор;

кандидат юридичних наук, доцент **Коломієць Юрій Миколайович**, Харківський національний університет внутрішніх справ, доцент кафедри загальноправових дисциплін факультету права та масових комунікацій.

Захист відбудеться 19 грудня 2016 року о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.04 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70.

Автореферат розіслано 09 листопада 2016 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. Ю. Уркевич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Права і свободи людини на сучасному етапі державотворення залишаються невід'ємною характеристикою державної політики в її внутрішньому та міжнародному аспекті. На конституційному рівні найвищою соціальною цінністю проголошена людина, її права і свободи, а визнання, утвердження і забезпечення прав і свобод людини і громадянина є обов'язком, що покладається на державу. Із цього випливає, що обов'язком України є створення всіх передумов для того, щоб люди могли користуватися в повному обсязі своїми конституційними правами і свободами. Посилення уваги до проблем конституційно-правового регулювання прав і свобод обумовлено також нагальною потребою часу – проведенням конституційної реформи. Це породжує питання щодо обрання відповідної концепції прав людини, її обґрунтування як у світоглядному, так і у національно-культурному контексті. Йдеться насамперед про відповідність інтерпретації прав та їх реалізації в аспекті міжнародно-правових стандартів. Як відомо, ратифікована Угода про асоціацію з Європейським Союзом вимагає повноцінної гармонізації вітчизняного законодавства із європейськими правовими нормами.

Теоретичні та науково-практичні аспекти проблеми прав і свобод, з урахуванням норм та принципів міжнародно-правових стандартів, розглядалися такими вченими, як М. М. Антонович, Ю. Г. Барабаш, С. П. Головатий, О. М. Гончаренко, А. М. Колодій, В. В. Кравченко, Ю. І. Крегул, А. Р. Крусян, О. Г. Кушніренко, С. П. Мороз, А. Ю. Олійник, М. Ф. Орзіх, О. В. Петришин, Ж. М. Пустовіт, О. В. Пушкіна, П. М. Рабінович, В. В. Речицький, Т. М. Слінько, Ю. М. Тодика, М. І. Хавронюк, О. О. Чуб, В. М. Шаповал та ін.

Незважаючи на те, що нині існує значна кількість розробок у науці конституційного права, деякі концептуальні питання щодо природи прав і свобод людини як об'єкта конституційно-правового регулювання залишаються недостатньо висвітленими. Права і свободи людини є предметом наукових дискусій у різних галузях права. Однак проблеми гарантування, реалізації конституційних прав і свобод, застосування їх відповідно до міжнародних стандартів, визначення їх як інституту конституційного права, проведення класифікації на підставі еволюційних підходів сучасного права потребують додаткового теоретичного обґрунтування. Тому комплексне конституційно-правове дослідження прав і свобод як інституту конституційного права залишається вкрай актуальним. Зазначені обставини й зумовили вибір теми дисертаційної роботи, окреслили її основні напрями.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація відповідає плану науково-дослідної роботи кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, здійснене в межах та відповідно до цільової комплексної програми «Конституційно-правові проблеми забезпечення верховенства права у функціонуванні механізму публічної влади в Україні» (державна реєстрація № 0111U000966).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертації є науково-практична розробка теоретичних положень історичних та сучасних концепцій становлення та розвитку прав і свобод як об'єкта конституційно-правового регулювання, обґрунтування необхідності визначення критеріїв їх класифікації за міжнародно-правовими стандартами та вдосконалення правового регулювання прав і свобод людини на конституційному рівні.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- розкрити історичні аспекти становлення та розвитку ідеї прав і свобод людини;
- сформулювати визначення теоретичного змісту сучасних концепцій розуміння прав і свобод людини;
- з'ясувати стан наукової розробки прав і свобод людини як інституту конституційного права;
- з'ясувати теоретичні підходи до формулювання критеріїв класифікації конституційних прав і свобод;
- розкрити еволюцію підходів конституційного закріплення прав і свобод;
- охарактеризувати особливості конституційного відображення прав і свобод людини та громадянина на сучасному етапі в порівняльно-правовому аспекті;
- розкрити співвідношення міжнародно-правових стандартів суб'єктивних прав і свобод з їх конституціями в Україні.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, пов'язані із закріпленням, реалізацією та захистом прав і свобод людини в демократичному суспільстві.

Предметом дослідження є права і свободи людини як об'єкт конституційно-правового регулювання.

Методи дослідження. У ході дослідження використано загальнонаукові й спеціальні методи: діалектичний – для вивчення теорії та практики проблем конституційного закріплення прав і свобод людини та громадянина (підрозділи 1.1; 1.2; 1.3; 1.4); порівняльно-правовий метод дав можливість проаналізувати практику конституційного закріплення прав і свобод людини в Україні та зарубіжних країнах (підрозділи 1.1; 1.2); історичний метод застосований для визначення аспектів становлення та розвитку ідеї прав і свобод людини (підрозділи 1.1; 2.1); системно-структурний аналіз проведений з метою розкриття інституту прав і свобод (підрозділи 1.4; 2.1; 2.2; 2.3); формально-логічний метод застосовувався при визначенні правових категорій «права людини», «інститут прав і свобод людини», «класифікація конституційних прав і свобод людини» (підрозділи 1.3; 1.4). Для з'ясування уявлень громадян відносно того, якими можуть або повинні бути права і свободи людини у вітчизняному Основному Законі було проведено кількісне дослідження з використанням соціологічного методу. Емпіричну базу становлять результати узагальнення, зроблені у процесі анкетування 80 респондентів з більшості регіонів України.

Нормативну базу дослідження становлять Конституція України, рішення (правові позиції) Конституційного Суду України та європейських органів конституційної юрисдикції, конституції європейських країн, рішення та практика Європейського суду з прав людини, постанови Пленуму Верховного Суду України, законодавство окремих зарубіжних держав, а також інші нормативні акти, що регулюють конституційні права і свободи людини та громадянина.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є комплексним науковим дослідженням прав і свобод людини як об'єкта конституційно-правового регулювання, у якій обґрунтовано низку концептуальних понять, теоретичних положень, практичних рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання прав і свобод людини на конституційному рівні. На основі проведеного дослідження сформульовано нові положення, які є певним внеском у розвиток конституційного права України та важливими для правотворчої та правозастосовної діяльності.

Уперше:

– визначено поняття інституту прав і свобод людини як системи базових норм і принципів, які відображені на конституційному і законодавчому рівнях, регулюють та охороняють взаємини держави й особистості, правовий статус людини з метою визначення її місця з погляду реалізації та гарантування її прав у відносинах з державою, спільнотами та окремими індивідами в процесі задоволення їх потреб та інтересів;

– з'ясовано зміст сучасних теоретичних підходів щодо розуміння прав і свобод, зокрема функціонування, визначення складу та структури цього правового інституту стосовно побудови його відповідно до міжнародних та європейських стандартів.

Удосконалено:

– теоретичні підходи до визначення історичних аспектів становлення та розвитку ідеї прав і свобод людини і запропоновано виокремити такі етапи: 1) зародження ідеї прав людини (VII ст. до н. е.); 2) формування вчень про права людини (Середньовіччя); 3) позитивне закріплення прав людини (XVII-XIX ст.); 4) глобалізація прав людини (XX-XXI ст.);

– положення щодо конституційного закріплення прав і свобод людини та громадянина на підставі еволюційних підходів, що зумовило визначення низки їх особливостей, серед яких зазначається: початкові ідеї прав людини формувалися не як сукупність правових норм, а як вчення про справедливість, рівність, мудрість, розум тощо; на правову систему загалом і на формування ідеї прав людини вплинули релігійні вчення, зокрема християнство; на становлення інституту прав людини в Україні важливий вплив зробило приєднання території історичної України наприкінці XVII ст. до Росії і в подальшому – перебування у складі СРСР;

– класифікацію прав і свобод людини, що дозволяє адекватно розкрити їх єдність, внутрішній зміст, взаємозумовленість, роль у суспільних процесах, значення в задоволенні

життєвих потреб та інтересів кожного індивіда окремо.

Набули подальшого розвитку:

- положення, що всі права людини слід розглядати як індивідуальні, оскільки суб'єктом цих прав виступає людина, і тому в рамках прав людини не можна говорити про права меншин, а потрібно говорити про права осіб, що належать до національних меншостей;
- підходи до співвідношення міжнародно-правових стандартів суб'єктивних прав і свобод з їх конституційним закріпленням в Україні;
- аргументи щодо необґрунтованості пропозиції закріплення в Конституції України положення про застосування в разі колізії міжнародно-правових зобов'язань України і норм закону правил загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права;
- класифікація особистих, політичних, соціальних і культурних прав за різними критеріями, а саме: за походженням – особисті, політичні – природні; соціально-економічні, культурні – позитивні; за часом виникнення – особисті і політичні права належать до прав першого покоління, а соціально-економічні і культурні – до другого; залежно від меж здійснення – особисті – абсолютні; політичні, соціально-економічні і культурні – відносні; за приналежністю до соціальних норм-регуляторів – особисті і політичні-природні; соціально-економічні і культурні-позитивні; за способом реалізації – всі індивідуальні; особисті, політичні – класичні, соціально-економічні і культурні – соціальні.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що впровадження запропонованих рекомендацій має поліпшити правове регулювання здійснення громадянами своїх прав і свобод. Сформульовані теоретичні висновки, практичні пропозиції можна застосувати:

- у законотворчій діяльності – при підготовці проектів законів, внесенні змін і доповнень до чинних законів України;
- у правозастосовній діяльності – при вирішенні проблемних питань, пов'язаних із подальшим удосконаленням прав і свобод, для підвищення правової культури, активізації формування громадянської свідомості та відповідальності;
- у науково-дослідній діяльності – для подальших наукових досліджень інституту прав і свобод у конституційному праві України;
- у навчальному процесі – при проведенні лекцій, семінарських та практичних занять під час викладання навчальної дисципліни «Конституційне право України» у профільних вищих навчальних закладах та на юридичних факультетах, а також при підготовці підручників, навчальних посібників, методичних матеріалів.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження доповідалися та обговорювалися на 12 науково-практичних конференціях, «круглих столах», науково-практичних семінарах: «Юридична осінь 2013 року» (м. Харків, 2013 р.); «Правова доктрина – основа

формування правової системи держави (до 20-річчя НАПрН України)» (м. Харків, 2013 р.); «Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина» (м. Полтава, 2013 р.); «Проблеми сучасної юридичної науки очима молодих учених» (м. Харків, 2014 р.); «Україна перед глобальними викликами сучасності (XXVII Харківські політологічні читання)» (м. Харків, 2014 р.); «Конституційна реформа як вимога сучасності» (м. Харків, 2014 р.); «Державний суверенітет і народний суверенітет в сучасних умовах. VII Тодиківські читання» (м. Харків, 2014 р.); «Юридична осінь 2014 року» (м. Харків, 2014 р.); «Právna veda a prax v treťom tisícročí (Košice, Slovenska Republika, 2015 r.)»; «Правові реформи в Україні: реалії сьогодення» (м. Харків, 2015 р.); «Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина» (м. Полтава, 2015 р.); «Конституція як основа розвитку правової системи. VIII Тодиківські читання» (м. Харків, 2015 р.); «Юридична осінь 2015 року» (м. Харків, 2015 р.); «Právna veda a prax: výzvy moderných európskych integračných procesov (Bratislava, Slovenska Republika, 2015 r.)»; «Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина» (м. Полтава, 2016 р.).

Публікації. Основні результати дослідження викладені в наукових працях, з яких 6 статей опубліковано у наукових фахових виданнях (1 стаття вийшла друком у зарубіжному виданні), у тезах 12 доповідей на конференціях, науково-практичних семінарах та «круглих столах».

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, що включають сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (346 найменувань), додатків. Загальний обсяг дисертації – 229 сторінок, з них: основний текст – 195 сторінок, список використаних джерел – 34 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дослідження, визначається стан наукової розробки проблеми, з'ясовується зв'язок дослідження з науковими програмами, планами, темами, формулюється мета, завдання, визначається об'єкт, предмет і методи дослідження, розкривається наукова новизна та практичне значення одержаних результатів, наводяться відомості про їхню апробацію.

Розділ 1. «Теоретико-правові аспекти розуміння прав і свобод людини» складається з чотирьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Історичні аспекти становлення та розвитку ідеї прав і свобод людини»* досліджуються основні історичні періоди розвитку людства від зародження ідей прав людини в Давній Греції до сьогодення.

Проаналізувавши історичні аспекти становлення та розвитку ідеї прав і свобод людини, автор виокремлює такі етапи: 1) зародження ідеї прав людини (VII ст. до н. е.); 2) формування вчень про права людини (Середньовіччя); 3) позитивне закріплення прав людини (XVII-XIX ст.);

4) глобалізація прав людини (XX-XXI ст).

Зроблено висновок, що права людини – складне і багатогранне явище, яке пройшло у своєму розвитку етапи, що послідовно змінювали один одного. Розуміння прав людини тісно пов'язане з особливостями цивілізації, до якої вони належать і які визначають протягом багатьох століть умови життя і поведінки людей.

У підрозділі 1.2 «Сучасні концепції розуміння прав і свобод людини» Розглянуто природно-правову і позитивістську ідеї прав людини, які історично формувалися і в наші дні були узагальнені і своєрідно інтерпретовані. Природні права людини – суб'єктивні, невідчужувані, одержуються від народження, реалізуються безпосередньо, відображають нагальні потреби людини, оскільки виходять з її біологічних і соціальних потреб (право на життя, на гідність). Позитивні права – сукупність всіх прав фізичних і юридичних осіб, закріплених у нормативно-правових актах, виданих державними органами, реалізація яких залежить від умов, зазначених у цих актах. З позитивістських позицій права людини розглядаються як категорії, що встановлюються державою, держава здійснює акт «дарування» людині її прав.

На підставі узагальненої конституційної практики деяких зарубіжних країн обґрунтовано, що концепція прав людини сформувалася під впливом багатьох інститутів, таких як культура, релігія, мораль, філософія, і посідає особливе місце у світовій правовій культурі. Зародившись у західних країнах та знайшовши своє закріплення в конституціях або в основних законах демократичних держав, ідеї прав людини поширювалися і в інших країнах. У реальному житті концепція прав і свобод людини не може бути єдиною для всіх держав і суспільств. Кожна країна, виходячи з принципу універсальності, зберігаючи й розвиваючи власну культуру та національну своєрідність, спирається на одну із світових концепцій прав людини.

У підрозділі 1.3 «Права і свободи людини як інститут конституційного права» зазначається, що в Основному Законі визначено мінімальний стандарт основних прав і свобод. На підставі дослідження генези ідеї прав людини, гуманістичних концепцій вчених різних правових шкіл сформульовано авторське визначення прав людини як інституту конституційного права, звертається увага на суттєву трансформацію змісту та якісне наповнення нормативного обсягу цього найважливішого інституту.

Виявлено основні концептуальні підходи Конституційного Суду України до інтерпретації змісту прав людини як умов та засобів, які становлять можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку.

Проведене дослідження з використанням соціологічного методу дало змогу зробити висновок, що в Україні громадська думка, зокрема, категорично налаштована проти одностатевих шлюбів. Число прихильників нетрадиційних шлюбів не перевищило 23%, проти закріплення інтересів ЛГБТ-спільнот як особливих прав людини в Основному Законі виступила абсолютна

більшість (77 %).

Зроблено висновок, що основною складовою інституту прав і свобод людини в Україні є норми, що визначають основні права, свободи людини і громадянина, їх види, механізм гарантії та реалізації. Інститут прав і свобод людини є комплексним державно-правовим інститутом, ядром якого виступають основні права і свободи людини і громадянина, що тісно взаємодіє з іншими компонентами цього інституту (інститутами громадянства та основних обов'язків).

У підрозділі 1.4 «Класифікація конституційних прав і свобод людини в контексті сучасного праворозуміння» проаналізовано концептуальні підходи до класифікації конституційних прав і свобод людини, визначено місце особистих, політичних, соціальних і культурних прав у системі прав людини, викладено аргументи щодо необхідності наукової класифікації конституційних прав і свобод людини.

Усі права і свободи є невід'ємними і взаємопов'язаними, а тому їх класифікація має умовний характер, оскільки одне й те саме право може належати до двох і більше класифікаційних груп. Проведено класифікацію за такими критеріями: за походженням, часом виникнення, характером суспільних відносин, предметом правового регулювання, способами реалізації, залежно від меж здійснення, за особливостями суб'єкта, способом конституційного формулювання, характером потреб людини, віковою приналежністю, статевою приналежністю тощо.

Стверджується про неможливість однобічного трактування класифікації прав і свобод людини і доцільності проведення її дослідження з позиції інтегративної (синтетичної) юриспруденції, що сприяє діалектичному зближенню природно-правової і нормативно-позитивістської теорій праворозуміння та дає змогу всебічно провести класифікацію прав і свобод людини. Визначено місце особистих, політичних, соціальних і культурних прав у класифікації прав людини: за походженням – особисті, політичні – природні; соціально-економічні, культурні – позитивні; за часом виникнення – особисті і політичні права належать до прав першого покоління, а соціально-економічні і культурні – до другого; залежно від меж здійснення – особисті – абсолютні; політичні, соціально-економічні і культурні – відносні; за приналежністю до соціальних норм-регуляторів – особисті і політичні-природні; соціально-економічні і культурні-позитивні; за способом реалізації – всі індивідуальні; особисті, політичні – класичні, соціально-економічні і культурні – соціальні.

Розділ 2. «Конституціоналізація прав і свобод людини та громадянина в Україні» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 «Конституційне закріплення прав і свобод людини та громадянина: еволюція підходів» проаналізовано основні ідеї та концепції розвитку в Україні категорії прав людини в історичному та правовому аспекті. Досліджено еволюцію ставлення держави та

суспільства до прав людини на різних історичних етапах розвитку держави від зародження вчень про права людини в Київській Русі і до конституційного закріплення прав і свобод людини та громадянина на сучасному етапі.

Встановлено, що обсяг конституційного закріплення прав і свобод людини та громадянина в Україні змінювався у зв'язку з прийняттям нових конституцій. Цей процес почався з Конституції П. Орлика, з прийняттям Конституції УНР 1918 р. і продовжувався Конституцією УСРР 1919 р., конституціями УРСР 1929, 1937, 1978 рр. і врешті-решт Конституцією України 1996 р.

Зроблено висновок, що формування ідей прав людини в Україні характеризується низкою особливостей. По-перше, початкові ідеї прав людини формувалися не як сукупність правових норм, а як вчення про справедливість, рівність, мудрість, розумність тощо. По-друге, на правову систему загалом і на формування ідей прав людини вплинули релігійні вчення, зокрема християнство. По-третє, на становлення інституту прав людини важливий вплив зробило приєднання території історичної України наприкінці XVII ст. до Росії і подальше перебування у складі СРСР.

У підрозділі 2.2 «Особливості конституційного закріплення прав і свобод людини та громадянина на сучасному етапі в Україні і зарубіжних державах: порівняльно-правовий аспект» досліджено розвиток конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні в порівняльно-правовому аспекті з їх генезою в інших країнах. У роботі охарактеризовано види основних прав і свобод людини та громадянина в Україні, виходячи зі змісту Конституції України. Розглянувши відповідний вид основних прав і свобод людини і громадянина, автор дослідив їх специфіку, юридичний зміст і механізм реалізації. Встановлено, що нині істотно ширшим став сам перелік основних прав і свобод. У XX ст. виникли принципово нові права і свободи, не відомі конституційному праву XVIII-XIX ст. Це соціально-економічні права, які мають особливу значущість у наші дні.

Зроблено висновок, що на сучасному етапі особливості конституційного закріплення прав і свобод людини та громадянина полягають у тому що: 1) у змістовному плані вони відповідають новим тенденціям прав і свобод; 2) вони характеризуються власним конституційним досвідом, традиціями національного державотворення.

У підрозділі 2.3 «Співвідношення визнаних Україною міжнародно-правових стандартів суб'єктивних прав і свобод з конституційними правами і свободами» охарактеризовано загальноновизнані стандарти у царині прав людини, визначено місце міжнародних конвенцій та пактів у національній правовій системі України, проаналізовано два основні підходи до питання про співвідношення норм міжнародних договорів і внутрішньодержавних нормативно-правових актів.

Складено «Порівняльну таблицю закріплення суб'єктивних прав і свобод в Конституції

України і в міжнародно-правових документах», яка доводить, що каталог прав і свобод, закріплений у Конституції України, є ширшим (на п'ять позицій), ніж відповідні переліки прав і свобод у Міжнародній хартії людини та Європейській конвенції разом. Зазначається, що існуючі переліки (у Конституції України і міжнародних документах) основних прав і свобод не слід розцінювати як заперечення або применшення значущості інших визнаних прав і свобод людини і громадянина.

Зроблено висновок, що успішне правове регулювання внутрішньодержавних відносин стає все більш залежним від узгодженості норм національного права з міжнародним, а це у свою чергу, впливає з визнання пріоритету загальнолюдських цінностей, поваги до прав людини, необхідності підтримувати міжнародний мир, безпеку і демократію.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі проведено теоретичне дослідження прав і свобод людини як об'єкта конституційно-правового регулювання, вирішено наукове завдання щодо комплексної наукової розробки теоретико-правових аспектів розуміння прав і свобод та проблем їх конституціоналізації в Україні. Головними науковими і практичними результатами роботи є такі висновки.

1. Питання впливу конституційного права на розвиток прав і свобод людини в нашій країні набуває підвищеної актуальності через низку причин, насамперед через те, що найбільш важливі зміни в політичному житті країни знайшли реальне відображення в нормах цієї галузі права і підлягають ретельному науковому дослідженню. Об'єктом конституційно-правового вивчення є певні аспекти прав і свобод людини: історичні передумови сучасної концепції прав людини та громадянина; особливості юридичного змісту терміна «права людини»; інститут прав і свобод людини і громадянина в Україні та система його засад; підходи до класифікації прав і свобод людини та громадянина; особливості конституційного закріплення прав і свобод людини та громадянина на сучасному етапі; співвідношення визнаних Україною міжнародно-правових стандартів суб'єктивних прав і свобод з конституційними правами і свободами тощо.

2. Права людини – складне і багатогранне явище, що пройшло у своєму розвитку певні етапи, притаманні всім суспільно-економічним формаціям. Розуміння прав людини тісно пов'язане з тими особливостями цивілізації, до якої вони належать і які визначають протягом багатьох століть умови їх життя і поведінки.

Проаналізувавши історичні аспекти становлення та розвитку ідеї прав і свобод людини виокремлюємо такі етапи: 1) зародження ідеї прав людини (VII ст. до н. е.); 2) формування вчень про права людини (Середньовіччя); 3) позитивне закріплення прав людини (XVII-XIX ст.); 4) глобалізація прав людини (XX-XXI ст.).

3. Зародившись у західних країнах та знайшовши своє закріплення в конституціях або в

основних законах демократичних держав, ідеї прав людини поширювалися і в інших країнах. Нині важко знайти державу, яка б тим чи іншим чином не відобразила уявлення про права і свободи на законодавчому рівні. У реальному житті концепція прав і свобод людини не може бути єдиною для всіх держав і суспільств. Кожна країна, виходячи з принципу універсальності, враховуючи свої особливості, зберігаючи й розвиваючи власну культуру та національну своєрідність, спирається на одну з існуючих у світі концепцій прав людини.

4. У сучасному світі інститут прав і свобод людини та громадянина є невід'ємною складовою частиною конституцій демократичних держав. Концепція невід'ємних прав і свобод особистості утвердилася в природно-правовій доктрині XVII-XVIII ст., а в подальшому стала реально втілюватися в конституційному розвитку багатьох держав. Боротьба за права особистості, що тривала сторіччями, отримала в Європі та Америці конституційне визнання, яке поклало початок новому осмисленню цієї ідеї.

5. Природні, невідчужувані права і свободи людини повинні бути офіційно визнані в кожній демократичній країні і закріплені в законодавчих актах. Держава виступає тут як політична організація (сила), покликана охороняти ці права і свободи, створювати соціально-політичні умови для реалізації громадянами прав і свобод та яка сама діє в межах права. Рівень демократії в тій чи іншій країні якраз і обумовлений тим, наскільки охорона прав і свобод людини отримала своє визнання у внутрішньодержавній законодавчій та судовій практиці.

6. Конституційні права і свободи, будучи частиною цілісної системи прав і свобод, посідають у ній особливе місце. Їх значення виходить за межі однієї галузі, межі конституційного права. Вони органічно входять у зміст прав і свобод кожної з галузей права (сімейного, земельного, трудового, цивільного, екологічного, адміністративного та ін.).

Права і свободи людини як інститут конституційного права – це система базових норм і принципів, які відображені на конституційному і законодавчому рівні, регулюють та охороняють взаємини держави й особистості, правовий статус людини з метою визначення її місця, реалізації та гарантування її прав у відносинах з державою, спільнотами та окремими людьми в процесі задоволення їх потреб та інтересів.

7. Необхідність наукової класифікації зумовлюється завданням більш глибокого вивчення і неоднорідністю конкретного змісту прав і свобод. Будь-яка класифікація має суб'єктивний характер та може здійснюватися за різними критеріями. Науці конституційного права відомі класифікації прав і свобод людини за такими критеріями: за походженням, часом виникнення, характером суспільних відносин, предметом правового регулювання, способами реалізації, залежно від меж здійснення, за особливостями суб'єкта, способом конституційного формулювання, характером потреб людини, віковою приналежністю, статевою приналежністю тощо.

8. Формування ідей прав людини в Україні має тривалу історію. Це пов'язано з тим, що на теренах історичної України існували різні держави зі своїми звичаями, традиціями, культурою, релігією, правовою системою. Кожна з них зробила значний внесок в історію культури українського народу. Говорячи про формування ідей прав людини в Україні, слід мати на увазі низку особливостей. По-перше, початкові ідеї прав людини формувалися не як сукупність правових норм, а як вчення про справедливість, рівність, мудрість, розум тощо. По-друге, на правову систему загалом і на формування ідеї прав людини вплинули релігійні вчення, зокрема християнство. По-третє, на становлення інституту прав людини важливий вплив зробило приєднання території історичної України наприкінці XVII ст. до Росії і подальше перебування у складі СРСР.

9. Практична реалізація загальнотеоретичних філософсько-правових уявлень про права людини в їх сучасному вигляді сталася після Другої світової війни. Підписання та ратифікація значної кількості міжнародно-правових актів про права людини, поява різних міжнародних організацій, що здійснюють контроль за дотриманням країнами взятих на себе зобов'язань щодо захисту прав своїх громадян, виникнення внутрішньонаціональних механізмів захисту стали найбільшими досягненнями другої половини XX ст. і початку третього тисячоліття.

Виникнення конституції як основного закону держави в історичному плані було пов'язано з необхідністю проголошення і закріплення на вищому правовому рівні ідеї свободи людини, рівності всіх перед законом та забезпечення на цій основі принципово нових взаємин людини з державною владою. У результаті історичної еволюції сьогодні кожна людина володіє сукупністю природних і невід'ємних прав, що належать їй від народження, закріплені у конституціях, міжнародних і найважливіших внутрішньодержавних законах різних держав.

10. Протягом всієї історії розвитку суспільства проблеми прав людини постійно привертали до себе увагу. Особливо зросло їх значення в сучасних умовах України, оскільки наприкінці XX ст. тут відбулися глобальні зміни, пов'язані з процесом демократизації суспільства та посиленням уваги до людини та її прав. Ці зміни знайшли відображення в Конституції України, ст. 3 якої проголошує, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави».

11. Нині істотно ширшим став сам перелік основоположних прав і свобод. У XX ст. виникли і принципово нові права і свободи, не відомі конституційному праву XVIII - XIX ст. Це соціально-економічні права, які стосуються трудових відносин, соціального забезпечення, охорони здоров'я та освіти, профспілкової діяльності, а також права різних категорій населення – молоді, жінок, пенсіонерів, захист яких забезпечує охорону сім'ї та материнства, свободу наукової і художньої творчості та ін. Вони мають особливу значущість у наші дні, в епоху соціального і

технічного прогресу, коли людина опиняється один на один з ринковою стихією і соціальною незахищеністю.

12. Абсолютно природно, що права і свободи людини та громадянина посідають одне з найважливіших місць у всіх нових конституціях. Значущість конституційного закріплення прав і свобод людини виражається в тому, що саме їх реалізація необхідна для втілення в життя таких сутнісних властивостей держави, як демократичність та правовий характер. Останнім часом суспільний попит на вдосконалення законодавства про права і свободи людини починає зростати. Це пов'язано з тим, що більшість соціальних, економічних, культурних прав у тому вигляді, в якому вони визначені в чинних конституціях, у тому числі і в Основному Законі України, захистити неможливо.

На сучасному етапі особливості конституційного закріплення прав і свобод людини і громадянина полягають у тому що: 1) у змістовному плані вони відповідають новим тенденціям прав і свобод; 2) вони характеризуються власним конституційним досвідом, традиціями національного державотворення.

13. Основні права і свободи людини мають безпосередньо юридичний характер, і цінності, властиві окремій особистості, визнаються, захищаються і заохочуються міжнародним і національним правом. Сьогодні майже в усіх країнах діє формула, з якої випливає, що кожна держава в міжнародно-правовому плані зобов'язана своїм громадянам гарантувати основні стандарти в галузі прав людини і дотримуватися їх.

14. Загально визнано, що забезпечення прав і свобод громадян є не тільки справою кожної окремої держави, а й метою всього світового співтовариства. Усвідомлення такого висновку отримує все більше визнання світової громадської думки. Права і свобода людини є найвищою цінністю, перед якою поступається навіть суверенітет окремої держави. На основі норм міжнародного права і за рішенням Ради Безпеки ООН встановлена можливість прямого втручання світової спільноти у внутрішні справи держав, що прямо порушують права і свободи людини.

15. У сучасному світі, коли відбуваються потужні глобалізаційні процеси, жоден регіон, жодна країна, жоден народ не можуть ефективно розвиватися, якщо вони ізольовані від світової спільноти. Все очевиднішим стає той факт, що життєво важливі для людства проблеми успішно вирішуються лише зусиллями всіх країн і народів.

16. Тоталітарні, диктаторські режими не визнають загальнолюдські цінності, принципи і норми міжнародного права, грубо порушують права і свободи громадян, національних меншин. Виникає питання пріоритету загальнолюдських цінностей, а не класових і національних. Звідси й актуальність проблеми примату міжнародного права над внутрішньодержавним. Водночас пропозиція закріплення в Конституції України положення про застосування в разі колізії міжнародно-правових зобов'язань України і норм закону правил загально визнаних принципів і

норм міжнародного права є недостатньо обґрунтованою.

У додатках до дисертації наведені результати опитування студентів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (додаток А), а також «Порівняльна таблиця закріплення суб'єктивних прав і свобод в Конституції України і в міжнародно-правових документах».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Єльнікова М. О. Еволюція політико-правових уявлень про права людини / М. О. Єльнікова // Юрид. вісн. – 2014. – № 5. – С. 41–46.
2. Єльнікова М. О. Сучасні концепції розуміння прав і свобод людини / М. О. Єльнікова // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. – 2014. – № 28. – С. 68–72.
3. Єльнікова М. А. Права и свободы человека и гражданина как институт конституционного права / М. А. Єльнікова // *Legea si viata* (г.Кишенев, Республика Молдова). – 2015. – № 3 (Martie). – С. 20–24.
4. Єльнікова М. О. Класифікація конституційних прав і свобод людини в контексті праворозуміння / М. О. Єльнікова // Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. – 2015. – Вип. 2. – Т. 1. – С. 77–81.
5. Єльнікова М. О. Удосконалення механізму реалізації та захисту прав людини в Україні / М. О. Єльнікова // Проблеми законності. – 2015. – Вип. 129. – С. 76–83.
6. Єльнікова М. О. Конституційне визнання прав і свобод людини та громадянина: еволюція підходів / М. О. Єльнікова // Право і суспільство. – 2015. – № 6. – С. 3–10.
7. Yelnikova M. Nature of human rights and freedoms as an object of legal regulation / Mariia Yelnikova // Проблеми сучасної юридичної науки очима молодих учених : матеріали Всеукр. конф. (м. Харків) / НУ «ЮАУ ім. Ярослава Мудрого». – Х., 2014. – С. 105–107.
8. Єльнікова М. О. Історичні передумови сучасної концепції прав людини і громадянина / М. О. Єльнікова // Державний суверенітет і народний суверенітет в сучасних умовах : VII Тодиківські читання : зб. тез наук. доп. і повідомл. міжнар. наук. конф. молодих учених, аспірантів і студ. (м. Харків, 26–27 верес. 2014 р.) / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х. : Права людини, 2014. – С. 191–192.
9. Єльнікова М. О. Генезис прав людини в історії політико-правової думки / М. О. Єльнікова // Конституційна реформа як вимога сучасності : зб. тез доп. і наук. повідомл. учасників наук.-практ. Інтернет-конференції (м. Харків, 25 черв. 2014 р.) / НЮУ ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2014. – С. 13–15.
10. Єльнікова М. О. Історичні аспекти становлення та розвитку ідеї прав і свобод людини / М. О. Єльнікова // Вісн. Нац. ун-ту «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого».

Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – Х. : Право, 2014. – № 4 (23). – С. 338–340.

11. Єльнікова М. О. Права людини за конституційним і міжнародним правом: порівняльний аспект / М. О. Єльнікова // Юридична осінь 2014 року : зб. тез доп. і наук. повідомл. учасників наук. конф. молодих учених (м. Харків, 14 листоп. 2014 р.) / НЮУ ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2014. – С. 52–55.

12. Єльнікова М. О. Деякі підходи щодо класифікації конституційних прав і свобод людини та громадянина / М. О. Єльнікова // Правові реформи в Україні: реалії сьогодення : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17–18 квіт. 2015 р.). – Х. : ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2015. – С. 28–31.

13. Єльнікова М. О. Вихідні засади інституту прав і свобод людини та громадянина в Україні / М. О. Єльнікова // *Právna veda a prax v treťom tisícročí*. – Košice, Slovenska Republika, 2015. – С. 46–48.

14. Єльнікова М. О. Особливості конституційного закріплення прав і свобод людини та громадянина на сучасному етапі / М. О. Єльнікова // VIII Тодиківські читання : зб. тез наук. доп. і повідомл. міжнар. наук. конф. молодих учених, аспірантів і студ. (м. Харків, 2–3 жовт. 2015 р.) / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х. : Права людини, 2014. – С. 70–71.

15. Єльнікова М. О. Особливості конституційного закріплення прав та свобод людини і громадянина в Україні та зарубіжних державах: порівняльне правове дослідження / М. О. Єльнікова // Юридична осінь 2015 року : зб. тез доп. і наук. повідомл. учасників всеукр. наук. конф. молодих учених (м. Харків, 11 листоп. 2015 р.) / НЮУ ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2014. – С. 48–51.

16. Єльнікова М. О. Особливості юридичного змісту терміну «права людини» / М. О. Єльнікова // Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина : зб. тез наук. доп. і повідомл. III міжнар. наук. конф. (м. Полтава, 22 трав. 2015 р.). – Х. : Права людини, 2015. – С. 16–20.

17. Єльнікова М. О. Генезис прав і свобод людини і громадянина: конституційно-правовий аспект / М. О. Єльнікова // *Právna veda a prax: výzvy moderných európskych integračných procesov*. – Bratislava, Slovenska republika, 2015. – С. 109–112.

18. Єльнікова М. О. Співвідношення конституційних прав і свобод з міжнародно-правовими стандартами / М. О. Єльнікова // Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина : зб. тез наук. доп. і повідомл. IV міжнар. наук. конф. (м. Полтава, 22 трав. 2015 р.). – Х. : Права людини, 2015. – С. 185–189.

Фокина М. О. Права і свободи людини як об'єкт конституційно-правового регулювання.

– На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2016.

У роботі здійснено комплексне наукове дослідження прав і свобод людини як об'єкта конституційно-правового регулювання, обґрунтовано низку концептуальних понять, теоретичних положень і висновків, практичних рекомендацій щодо вдосконалення конституційно-правового регулювання прав і свобод людини і громадянина. Інститут прав і свобод людини розуміється як система базових норм і принципів, які відображені на конституційному і законодавчому рівні, регулюють та охороняють взаємини держави й особистості, правовий статус людини з метою визначення її місця, реалізації та гарантування її прав у відносинах з державою, спільнотами та окремими індивідами в процесі задоволення їх потреб та інтересів.

Розкрито зміст сучасних теоретичних підходів до розуміння прав і свобод, зокрема функціонування, визначення складу та структури, що регламентують підстави й порядок їх застосування, та запропоновано новий підхід до цього правового інституту й побудови його відповідно до міжнародних та європейських стандартів. Набули подальшого розвитку аргументи щодо необґрунтованості пропозиції закріплення в Конституції України положення про застосування в разі колізії міжнародно-правових зобов'язань України і норм закону правил загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права.

Ключові слова: права і свободи людини, становлення і розвиток прав людини, сучасні концепції, конституція, конституційне закріплення, міжнародні стандарти прав людини, імплементація.

АННОТАЦІЯ

Фокина М. А. Права и свободы человека как объект конституционно-правового регулирования. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.02 – конституционное право; муниципальное право. – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2016.

Проблема конституционно-правового регулирования прав и свобод в Украине обусловлена проведением конституционной реформы и требует решения ряда принципиальных вопросов: об избрании соответствующей концепции прав человека, ее обосновании в национально-культурном

контексте, соответствия интерпретации и осуществления конкретных прав определенным международным стандартам. Соглашение об ассоциации с Европейским Союзом предполагает полноценную гармонизацию отечественного законодательства с европейскими правовыми стандартами.

В диссертации проведено комплексное научное исследование прав и свобод человека как объекта конституционно-правового регулирования, обоснованно ряд концептуальных понятий, теоретических положений и выводов, предлагаются практические рекомендации по совершенствованию правового регулирования прав и свобод человека на конституционном уровне.

Конституционные права и свободы, являясь частью целостной системы прав и свобод, занимают в ней особое место. Их значение выходит за пределы одной области, границы конституционного права, они органично входят в содержание прав и свобод каждой из отраслей права (семейного, земельного, трудового, гражданского, экологического, административного и др.).

Институт прав и свобод человека – это система базовых норм и принципов, которые отражены на конституционном и законодательном уровне, регулируют и охраняют отношения государства и личности, правовой статус человека, определение его места и гарантирования прав в отношениях с государством, сообществами и отдельными людьми в процессе удовлетворения их потребностей и интересов.

Усовершенствованная классификация прав и свобод человека позволяет адекватно раскрыть их единство, внутреннее содержание, взаимообусловленность, роль в общественных процессах, значение в удовлетворении жизненных потребностей и интересов каждого индивида в отдельности.

Раскрыто содержание современных теоретических подходов к пониманию прав и свобод, в том числе функционирования, определения состава и структуры, регламентирующих основания и порядок их применения, и предложено построение этого правового института в соответствии с международными и европейскими стандартами. Аргументируется тезис о необоснованности предложения закрепления в Конституции Украины положения о применении в случае коллизии международно-правовых обязательств Украины и норм закона правил общепризнанных принципов и норм международного права.

Ключевые слова: права и свободы человека, становление и развитие прав человека, современные концепции, конституция, конституционное закрепление, международные стандарты прав человека, имплементация.

SUMMARY

Fokina M. O. Rights and freedoms as the object of constitutional regulation. – The text of thesis exist on a manuscript's rights.

The thesis has been created for obtaining Candidate's Scholar Degree in Legal Sciences. Specialization number is: 12.00.02 – Constitutional Law; Municipal Law. – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2016.

The made a comprehensive scientific study of human rights as an object of constitutional and legal regulations, which proved a number of conceptions, theoretical propositions and conclusions, practical recommendations for improving the legal regulation of the rights and freedoms at the constitutional level. Institute of Human Rights and Freedoms understood as a system of basic standards and principles which reflected the constitutional and legislative level, regulate and protect relations between the state and the individual, the legal status of a person to determine its place in terms of implementation and guarantee of rights in relations with the state, communities and individuals in the process of meeting their needs and interests.

It is paper, the content of modern theoretical approaches to the understanding of rights and freedoms, including the functioning and structure determination of regulating the grounds and procedure for their use, and a new approach to this legal institution and build it in line with international and European standards. Were further developed arguments for invalidity offers consolidation in the Constitution of Ukraine provisions for use in case of conflict the international legal obligations of Ukraine and the regulations generally recognized principles and rules of international law.

Keywords: human rights and freedoms, the establishment and development of human rights, modern concepts, constitution, constitutional recognition, international standards of a person's rights, implementation.

Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук, доцент Л. І. Летнянчин

Підписано до друку 02.11.2016 р. Формат 60x90/ ¹/₁₆

Папір офсетний. Віддруковано на різнографі.

Ум. друк. арк. 0,7. Обл.-вид. арк. 0,9.

Тираж 100 прим. Зам. № 1587.

Друкарня
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77